

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНОГО ФАКТОРУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано зарубіжний досвід щодо формування та розвитку людського капіталу за допомогою результатів досліджень Світового банку та Організації Об'єднаних Націй, які публікуються в щорічниках «World Development Report» і «Human Development Report». Обґрунтовано необхідність формування нової концепції управління розвитком людського капіталу України та визначено основні напрямки її реалізації.

В статті проаналізовано зарубіжний досвід формування і розвитку людського капіталу за допомогою результатів досліджень Світового банку і Організації Об'єднаних Націй, які публікуються в щорічниках «World Development Report» і «Human Development Report». Обґрунтовано необхідність формування нової концепції управління розвитком людського капіталу України і визначено основні напрямки її реалізації.

In the article foreign experience of forming and development of human capital is analysed by means of results of researches of the World bank and United Nations, that is published in Annuals of «World Development Report» and «Human Development Report». The necessity of forming of new conception of management is reasonable by development of human capital of Ukraine and basic directions of her realization are certain.

Ключові слова: людський капітал, людський потенціал, індекс розвитку людського потенціалу, конкурентоспроможність національної економіки.

Одним із суттєвих наслідків світової економічної кризи для України стало зниження рівня конкурентоспроможності національної економіки, що підтверджують численні міжнародні рейтинги. Згідно з доповіддю про глобальну конкурентоспроможність 2010-2011 рр. Світового Економічного Форуму (СЕФ), Україна посіла 89 місце, опустившись за рік на 7 позицій, і стала сусідкою Албанії (88 місце) та Гамбії (90 місце), а серед країн СНД випередила Грузію (93), Молдову (94), Вірменію (98), Таджикистан (116) і Киргизстан (121). Підтверджує цей факт і рейтинг Інституту менеджменту та розвитку (IMD), експерти якого при визначенні рівня конкурентоспроможності керуються «золотими правилами» [1], у яких провідна роль належить стабільному та передбачуваному законодавству, якості та прозорості управління, інвестиційним капіталовкладенням до традиційних та технологічних інфраструктур, освіті та безперервному підвищенню кваліфікації робочої сили, взаємообумовленості заробітної плати, продуктивності праці та податків, скороченню нерівноправності. За цим рейтингом в 2010 р. Україна посіла 57 місце з 58 можливих.

Загроза подальшого зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки потребує покращання якості і, як наслідок, збільшення вартості людського капіталу. Особливого значення така потреба набуває в умовах глобалізаційних тенденцій, які виявляються в лібералізації міжнародних економічних відносин, інтернаціоналізації та подальшої транснаціоналізації економічної діяльності, активізації регіональної економічної інтеграції, удосконаленні міжнародної кооперації та посиленні спеціалізації науково-виробничої діяльності, і в той час, коли з кожним роком дедалі більше

розширюється обмін людським капіталом на міждержавному рівні. Так, на думку О.Грішної: «Одним з визначальних нині глобальних процесів є інтелектуальний перерозподіл світу, що означає змагання між країнами за володіння останнім поки що не розподіленим світовим ресурсом – людським інтелектом. ... Людський капітал стає не просто визначальним чинником конкурентоспроможності, але й домінуючою формою суспільного багатства, основою інтелектуального та соціального капіталу як умови не лише економічного, а й цивілізаційного прогресу загалом» [2]. Отже, в перспективі країни будуть конкурувати між собою не тільки за основні фактори виробництва, а й за спеціальні, серед яких визначальним є якість життя, що забезпечить формування та розвиток людського капіталу. У цьому контексті актуальним постає питання детального вивчення та аналізу людського капіталу як визначального фактору конкурентоспроможності національної економіки в контексті глобалізації.

Першу спробу оцінити людський капітал зробив В.Петті, який розуміє його як «живі діючі сили людини» [3, с.324] та вважає їх складовою частиною національного багатства. Різні аспекти людського капіталу висвітлювались у працях класиків економічної науки, а саме: А.Сміта, Дж.С.Міля, К.Маркса, Ф.Ліста, А.Маршала, М.Туган-Барановського.

В основу розвитку теорії людського капіталу наприкінці XIX – на початку XX ст. покладено роботи Л.Вальраса, Дж.М.Кларка, Ф.Ліста, Г.Маклеода, А.Маршалла, Дж. С.Уолта, І.Фішера, У.Фарра та ін.

Істотний внесок до теорії людського капіталу здійснює Г.Беккер, який стверджує, що «людський капітал формується за рахунок інвестицій у людину, серед яких освіта, підготовка на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію, пошук інформації про ціни та доходи» [4].

Значний внесок у популяризацію та розвиток теорії людського капіталу зробили науковці пострадянського простору: Д.Аширов, Г.Аширова, С.Бобильов, О.Добринін, С.Дятлов, М.Іванов, В.Іноземцев, Р.Капелюшніков, В.Марцинкевич, К.Циренова.

В Україні питання людського розвитку, відтворення та використання людських ресурсів досліджують такі провідні вчені, як О.Амоша, В.Антонюк, Д.Богиня, О.Грішнова, Б.Данилишин, М.Долішній, І.Журавльова, В.Куценко, Н.Лук'янченко, О.Новікова, Н.Перепелиця, О.Стефанишин, Л.Шевчук та ін.

На сьогодні створено ґрунтовні теоретичні засади концепції людського капіталу. У той же час відсутні комплексні фундаментальні дослідження зарубіжного досвіду щодо формування та розвитку людського капіталу, та використання їх результатів у вітчизняній економіці. Це свідчить про необхідність поглибленого дослідження людського капіталу у цьому напрямку, що є підґрунтям для розробки концептуальних положень щодо його розвитку в Україні як вирішального фактору конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації.

Найавторитетнішими інститутами, що досліджують людський потенціал за допомогою кількісних та якісних методів, є Світовий банк (СБ) та Організація Об'єднаних Націй (ООН), результати досліджень яких публікуються в щорічниках «World Development Report» та «Human Development Report».

Оцінка рівня розвитку людського потенціалу за методикою Світового банку ґрунтується на наступному наборі індикаторів [5, с.50]: споживання (динаміка споживання домогосподарств і фізичне недоспоживання); здоров'я й довголіття, що виражаються через соціально-демографічні показники (очікувана тривалість життя, смертність дітей віком до 5 років тощо); освіта (витрати на освіту, рівень письменності дорослого населення, кількість осіб, зарахованих до навчальних закладів); задоволення базових потреб, що вимірюється рівнем урбанізації й санітарним благоустроєм міського середовища (забезпеченість каналізацією, водопроводом тощо) [6] (табл. 1).

Однак всі ці показники мають різні недоліки: 1) різниця в методології розрахунку в різних країнах світу; 2) труднощі в їхній інтерпретації та одиницях виміру тощо. Це обумовило необхідність розробки комплексних індексів визначення рівня розвитку людського потенціалу країн світу.

Таблиця 1

Показники оцінки рівня розвитку людського потенціалу Світовим банком

Країни	США	Японія	Норвегія	Швеція	Німеччина	Канада	Австралія	Росія	Україна	Зімбабве
Показники										
Споживання домогосподарств, \$ на душу населення										
1990	19073	18575	12281	12062	11380	11331	10280	874	650	562
1995	20479	20087	13673	11605	12539	11476	10819	806	357	446
2000	24207	20682	16191	13705	13607	13043	12426	820	345	432
2005	26757	21817	18655	15014	13787	14510	14183	1336	645	367
2008	27321	22364	20273	15625	14099	15776	14938	1909	986	н/д
2009	26783	22173	20103	15385	14107	15658	н/д	1764	850	н/д
Очікувана тривалість життя, рр.										
1990	75	79	77	78	75	77	77	69	70	61
1995	76	80	78	79	76	78	78	65	67	53
2000	77	81	79	80	78	79	79	65	68	43
2005	78	82	80	81	79	80	81	65	68	41
2008	78	83	81	81	80	81	81	68	68	44
Витрати на освіту, % від ВВП										
1998	5,0	3,5	7,5	7,6	4,6	5,6	4,9	н/д	4,4	н/д
2000	5,7	3,7	6,6	7,2	4,5	5,6	5,0	2,9	4,2	4,6
2005	5,4	3,5	7,0	7,0	4,5	4,9	4,8	3,8	6,1	н/д
2008	5,5	3,4	6,7	6,7	н/д	4,9	4,7	н/д	5,3	н/д
Забезпеченість водопроводом, % від міського населення										
1990-2009	100	100	100	100	100	100	100	98	99	99

Найпоширенішим показником, який дозволяє оцінити умови формування та розвитку людського капіталу є індекс розвитку людського потенціалу, запропонований фахівцями ООН, який розраховується за формулою [7]:

$$I = \frac{I_1 + I_2 + I_3}{3}, \quad (1)$$

де I_1 – індекс тривалості життя; I_2 – індекс освіти; I_3 – індекс доходу.

Значення рівня розвитку людського потенціалу перебувають у межах від 0 до 1. У світовій практиці використовують градацію країн за цим показником: 1) країни з

дуже високим рівнем розвитку ЛК – 0,78 та вище; 2) високим – 0,67-0,78; 3) середнім – 0,48-0,66; 4) низьким – 0,47 та менше.

У 2010 р. ПРООН частково змінила методологію визначення рівня розвитку людського потенціалу: індекс розвитку людського потенціалу було уточнено індексом розвитку людського потенціалу, скоригованого з урахуванням нерівності [7] (рис. 1).

Згідно з даними доповіді ПРООН за 2010 р. «Реальне багатство народів: шляхи розвитку людини», найкращою для життя країною визнана Норвегія, яка займала перше місце в рейтингу ООН з 2001 р. по 2006 р. та повернулася на вершину списку після дворічної перерви. Окрім Норвегії, до п'ятірки лідерів увійшли також Австралія, Нова Зеландія, США, Ірландія [7] (табл. 2).

Рис. 1. Схема розрахунку ІРЛП, скоригованого з урахуванням нерівності за методикою ООН

Пострадянські країни-члени ЄС переважно потрапили в категорію «країни з високим рівнем розвитку людського потенціалу», зокрема Литва посіла 44 місце, а Латвія – 48. Білорусь у цій категорії зайняла 61 місце, а Росія – 65. Україна в цьому рейтингу посіла 69 місце (Боснія та Герцеговина – 68, Іран – 70).

Таблиця 2

Індекс розвитку людського потенціалу за ПРООН

Рейтинг країн за ІРЛП	Країна	Значення ІРЛП	Очікувана тривалість життя при народженні, років	Середня тривалість навчання, років	Очікувана тривалість навчання, років	ВНД на душу населення, (ПКС у дол. США, 2008 р.)
-----------------------	--------	---------------	--	------------------------------------	--------------------------------------	--

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

1	2	3	4	5	6	7
Країни з дуже високим рівнем розвитку людського потенціалу						
1	Норвегія	0,938	81,0	12,6	17,3	58810
2	Австралія	0,937	81,9	12,0	20,5	38692
3	Нова Зеландія	0,907	80,6	12,5	19,7	25438
4	США	0,902	79,6	12,4	15,7	47094
5	Ірландія	0,895	80,3	11,6	17,9	33078
6	Ліхтенштейн	0,891	79,6	10,3	14,8	81011
7	Нідерланди	0,890	80,3	11,2	16,7	40658
8	Канада	0,888	81,0	11,5	16,0	38668
9	Швеція	0,885	81,3	11,6	15,6	36936
10	Німеччина	0,885	80,2	12,2	15,6	35308
Країни з високим рівнем розвитку людського потенціалу						
... 44	Литва	0,783	72,1	10,9	16,0	14824
... 48	Латвія	0,769	73,0	10,4	15,4	12944
... 61	Білорусь	0,732	69,6	9,3	14,6	12926
... 65	Росія	0,719	67,2	8,8	14,4	15258
66	Казахстан	0,714	65,4	10,3	15,1	10234
67	Азербайджан	0,713	70,8	10,2	13,0	8747
... 69	Україна	0,710	68,6	11,3	14,6	6535
... 74	Грузія	0,698	72,0	12,1 ²	12,6	4902
... 76	Вірменія	0,695	74,2	10,8	11,9	5495
Країни з середнім рівнем розвитку людського потенціалу						
... 89	Китай	0,663	73,5	7,5	11,4	7258
.. 99	Молдова	0,623	68,9	9,7	12,0	3149
... 102	Узбекистан	0,617	68,2	10,0	11,5	3085
... 109	Киригизстан	0,598	68,4	9,3	12,6	2291
... 112	Таджикистан	0,580	67,3	9,8	11,4	2020
Країни з низьким рівнем розвитку людського потенціалу						
... 128	Кенія	0,470	55,6	7,0	9,6	1628
... 143	Уганда	0,422	54,1	4,7	10,4	1224
... 165	Мозамбик	0,284	48,4	1,2	8,2	854
... 169	Зімбабве	0,140	47,0	7,2	9,2	176

Ретроспективний аналіз методик оцінки рівня розвитку людського капіталу міжнародними інституціями (СБ, ПРООН) дозволив встановити, що найважливішими формами вкладень у людину є освіта та охорона здоров'я. Зокрема, А.І.Добринін, С.А.Дятлов зазначають, що людський капітал – це «сформований в результаті інвестицій та накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навиків, здібностей, мотивацій, які ... сприяють зростанню продуктивності праці та ефективності виробництва та тим самим впливають на збільшення доходів даної людини, національної економіки» [8, с. 56].

У країн-лідерів рейтингу за індексом розвитку людського потенціалу витрати на освіту коливаються в межах 4,4-6,7% від ВВП [6] (табл. 3).

Таблиця 3

Державні витрати на освіту країн-лідерів рейтингу за ІРЛП

Рейтинг країн за ІРЛП	Країна	Витрати на освіту		Витрати за рівнями освіти, % від ВВП на душу населення		
		% від ВВП	% від загального обсягу державних витрат	Дошкільна	Середня	Вища
1	Норвегія	6,7	16,5	18,4	26,5	47,1
2	Австралія	4,7	14,0	17,1	15,1	21,0
3	Нова Зеландія	6,2	19,7	17,6	19,8	29,2
4	США	5,5	14,1	22,4	24,6	22,0
5	Ірландія	4,9	13,8	15,8	23,3	26,3
6	Ліхтенштейн	...	...	...	...	...
7	Нідерланди	...	12,0	17,8	25,4	43,9

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

8	Канада	4,9	...	...	...	...
9	Швеція	6,7	12,7	25,4	31,2	39,0
10	Німеччина	4,4	9,7	16,1	20,7	...
... 65	Росія	3,9	...	...	...	13,2
... 69	Україна	5,3	20,2	...	...	25,1

Що стосується державних витрат на охорону здоров'я, то у країн-лідерів рейтингу за індексом розвитку людського потенціалу вони становлять: в Німеччині – 10,4% від ВВП, Канаді – 10,1%, Швеції – 9,1%, Новій Зеландії – 9,0%, Норвегії та Австралії, Нідерландах – 8,9%, Ірландії – 7,6% [6] (табл. 4).

Таблиця 4

Витрати на охорону здоров'я країн-лідерів рейтингу за ІРЛП

Рейтинг країн за ІРЛП	Країна	Витрати на охорону здоров'я		
		державні, % від ВВП	приватні, % від ВВП	на душу населення (ПКС в дол. США)
1	Норвегія	8,9	1,0	7,354
2	Австралія	8,9	3,0	3,986
3	Нова Зеландія	9,0	2,0	2,790
4	США	15,7	9,0	7,285
5	Ірландія	7,6	1,0	4,556
6	Ліхтенштейн	...	...	...
7	Нідерланди	8,9	2,0	4,243
8	Канада	10,1	3,0	4,409
9	Швеція	9,1	2,0	4,495
10	Німеччина	10,4	2,0	4,209
... 65	Росія	5,4	2,0	493
... 69	Україна	6,9	3,0	210

Посилення процесів ринкової трансформації економіки України та глобалізації світової, яка загострює проблеми міжнародної конкуренції, вимагають розробки принципово нових методологічних підходів щодо аналізу, оцінки та управління конкурентоспроможністю національної економіки. Особливе значення для забезпечення стійкого зростання економіки України має забезпечення сприятливих умов для формування та розвитку вітчизняного людського капіталу, який за рівнем розвитку значно поступається високорозвиненим країнам світу. У 2010 р. Україна посіла 69 місце серед 169 країн світу, а 2009 р. – 68 серед 195 країн, спостерігається тенденція зниження обсягів фінансування державою освіти (у 2007 р. – 5,3% від ВВП, 2002 р. – 6,5%), системи охорони здоров'я (у 2008 р. – 210 дол. США на душу населення, 2002 р. – 427 дол.).

Досвід розвинутих країн світу свідчить, що реалізація концепції управління розвитком людського капіталу України повинна здійснюватися за такими напрямками.

Створення якісної системи охорони здоров'я, основою якої є формування системи державних і приватних медичних установ, тобто такої, що поєднує державне, індивідуальне і страхове фінансування. Обмежені можливості держави у фінансуванні системи охорони здоров'я в Україні треба компенсувати прискореним розвитком системи страхування.

Удосконалення системи освіти національної економіки шляхом здійснення наступних напрямів: збільшення обсягів фінансування освітніх установ початкового і середнього рівня; скорочення кількості вищих навчальних закладів, що

фінансуються державою, з одночасним збільшенням обсягів їх підтримки на основі проведення атестації навчальних закладів незалежними експертами, що включають представників академічної науки і бізнесу, із використанням системи оцінки, яка ґрунтується на поєднанні аналізу навчальної та наукової діяльності навчального закладу; створення спеціального державного фонду фінансування залучення іноземних викладачів для тимчасової роботи у вітчизняних навчальних закладах.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт: Інститут менеджменту та розвитку [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.imd.ch>.
2. Грішнова О.А. Людський розвиток: навч. посібник / О.А. Грішнова. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.
3. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти. – М.: Соцэкгиз, 1940. – Т. 1-2. – 324 с.
4. Becker G.S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis / G.S. Becker // Journal of Political Economy. Supplement. – 1962. – №10. – 35-68.
5. Зубаревич Н.В. Социальное развитие регионов России: проблемы и тенденции переходного периода / Н.В. Зубаревич. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 264 с.
6. Офіційний сайт: Світовий банк [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.worldbank.org>.
7. Доклад ПРООН за 2010 р. «Реальне багатство народів: шляхи розвитку людини» // [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.un.org/ru/development/hdr/2010/hdr_2010_complete.pdf.
8. Добрынин А.И. Основы теории человеческого капитала / А.И. Добрынин, С.А. Дятлов // СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 1994. – 340 с.